

İSLÂM MEDENİYETİ

Dinî, İlmî, Fıkıhî
Aylık Mecmua

SAHİBİ

İst. Yük. İslâm Enstitüsü Mezunları
Cemiyeti Başkanı

Mustafa PEKTUT

★

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Cahid BALTACI

★

İDARE MÜDÜRÜ

Hüseyin ERDEM

★

TEMSİLCİLERİMİZ

Ankara: Rıza ÖZSU

Konya: Ali MARAŞLIGİL

Kayseri: İsmail ELİUZ

İzmir: Ali ARSLAN

Erzurum: N. Tayyar TAŞ

★

Hattat - Ressam

Turan SEVGİLİ

★

İDAREHANE

Nuruosmaniye Cad. No: 8/6

Telf.: 22 46 02 Cağaloğlu — İST.

Haberleşme ve Havale

P.K. 1315 SİRKECİ — İSTANBUL

★

ABONE VE İLAN

Yıllık 12 sayı 40 TL.

Altı aylık 6 sayı 20 TL.

Yabancı memleketlere posta ve kırı-
tasiye ücreti eklenir.

Her türlü reklâm ve ilânlar özel ta-
rifeye tabidir.

★

Yıl: 3 — Sayı: 29

Tarih: 10/3/1973

Dizgi — Baskı

İrfan Matbaası — İST.

Kelâm

Ebû Mansur el - Matüridî

NEDEN MATÜRİDİ ?

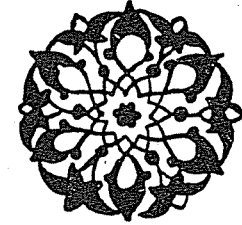
E BU *Mansur el-Matüridî* (öl. H/333 - M/944) İslâm âleminin büyük bir bölgesine hâkim olan inanç sisteminin temsilcisi ve kurucusudur. Hususen Hanefî mezhebi mensuplarının « i t i k a d » da imamları olan Matüridî, İslâm tarihinde orijinal tefekkür örneklerinden birinin ve Ehl-i Sünnetin kelâm ilmindeki aklî tefekkürünün temsilcisi olarak bütün Müslümanlar arasında büyük bir mevkîe ve tesire sahiptir. Matüridî, Müslümanların büyük bir çoğunluğunun mezheb imamı olarak ve doğup yaşadığı bölge itibariyle de —bilindiği üzere Türk oluşuyla da— önem taşır. Bu sebeptendir ki, her Müslüman Türk'ün Matüridî ve onun görüşlerini bilmesi, öğrenmesi zarureti vardır.

Matüridî zamanımıza kadar sebebi bilinmeyen bir ihmale uğramıştır. Hiç olmazsa bugünden sonra Matüridî, Müslüman-Türk aydınlar arasında bilinmeli, tanınmalı ve gerçek yerini almalıdır.

Hayatı :

Ebu Mansur el-Matüridî ünvanıyla tanınan *Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-MATÜRİDÎ es-SEMERKANDÎ* Maverâünnehir bölgesinde Semerkand'ın « *M at ü r i d* » kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemekle beraber H/238 - M/862 yılları civarı olduğu tahmin edilmektedir (1). H/333 - M/944 yılı olan vefat tarihi üzerinde bir ihtilâf yoktur. Ebu Mansur el-Matüridî zikredilen tarihte Semerkand'ın « *J a k e r d i z e* » mahallesinde (2) vefat etmiştir.

Ebu Mansur el-Matüridî amelde *Hanefî* idi. İlmini ve inançla ilgili görüşlerinin çoğunu *Ebu Hanife'nin* öğrencisi *Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî* (öl. H/189 - M/805) nin öğrencilerinden aldı. Tabakât kitaplarının verdiği bilgiye göre Matüridî'nin hocası *Ebubekr Ahmed el-Cüzcanî*'dir (3). Bu şahıs *Ebu Süleyman el-Cüzcanî*'nin, Ebu Süleyman el-Cüzcanî de *İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*'nin talebesidir (4). Böylece Matüridîye Ebu Hanife'nin ilmi ve fıkıhı nakşedilmiş oldu.

A Vehbi ECER
Kayseri Yük. İsl. Enstitüsü
Öğretim Üyesi

Ebu Mansur el-Matüridi'nin hayatı hakkında maalesef daha fazla bilgiye sahip değiliz. Mezhepler tarihinin kaynak kitapları, Matüridiye ile aynı durumda olan kelâmî ekollerden ve onların ileri gelenlerinden bahsettikleri halde Matüridiye'yi anmamışlar, O'nu kitaplarına almamışlardır. *Abdülkahîr el-Bağdadî* (öl. H/429 - M/1037) nin «*el-Fark Beyn el-Firak*» ve «*Usul üd-Dîn*» adlı kitaplarında, *Ebu Muzaffer el-isferâyînî* (öl. H/471 - M/1037) nin «*et-Tefsîr fî'd-Dîn*» inde, *Ebu'l-Feth Muhammed b. Abrülkerim b. Ebi Bekr Ahmed eş-Şehrîstânî*'nin (5) «*el-Mîlel V'en-Nihal*» inde ve *İbn Hazm el-Endulusî* (öl. H/456 - M/1063) nin «*Kitab ül-Fisâl*» inde Matüridi ve Matüridiyeden hiç bahsedilmemektedir. Daha sonraki yıllarda yaşayan; ilimler tarihini geniş şekilde ele alan ve bütün dünya dillerine çevrilmiş bulunan *İbni Haldun'un* (6) meşhur *M u k a d d i m e*'sinde bile Matüridinin adına rastlayamıyoruz. Bu korkunç sükûtun yansıması t a b a k a t kitapları da onun hayatıyla ilgili çok kısa bilgi vermektedirler. *Ebu'l-Mâin en-Nesefî* (öl. H/508 - M/1114) nin «*Tebîrat ül-Edille*» adlı kitabının Matüridi ve Matüridiyenin ileri gelenleriyle ilgili bir bölümünü yayınlamak O'nun muhiti ile şahsiyeti arasındaki ilişkiyi kurmaya yarayacak aydınlatıcı malzeme sunmaya çalışan Muhterem hocamız *Prof. Muhammed b. Tavîl et-Tancî* bu konuya şöylece işaret ederler!

«*Matüridi Müslümanlar arasındaki mevcûnin büyüklüğüne, İslâm akidesinde bırakmış olduğu ve bugüne kadar kuvvetini kaybetmemiş olan tesirlerine, İslâmın orijinal tefekkür örneklerinden birini temsil edip günümüze kadar intikal etmiş eserlerine rağmen, İslâm âleminin orta bölgelerine hakim kelâm mektebinin müessisi muasır meslektaşısı Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ölm. H/324 - M/935) kadar kendinden sonrakiler arasında geniş bir etüde nail olamamıştır.*»

Bu nail olamayışın sebebi ise şöylece özetlenir:

«*Eski İslâm müellifleri bibliyografya kitaplarında Matüridi hakkında aradıklarının bulamamaktan şikâyet etmişlerdir. Muasır araştırmacılar da bunun Ehl-i Sünnet kelâm ilmi üzerinde Matüridinin kuvvetli tesirini saklamaya karşı duyulan bir temayül mahsulü olduğunu tasavvur etmiş ve bu saklama key-*

fiyetine de yalnız muasır meslektaşısı Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'yi sünnet akidesini müdafaya ve Ehl-i Sünnete muhalif taşkın fırkalarla mücadeleye koyulmuş İslâm büyüğü olarak gösterme arzusunun sebep olduğunu düşünmüşlerdir (7).»

Ne derece iyi niyetle davranırsa dayanın Matüridi'ye reva görülen bu ihmal bir haksızlıktır. Matüridi de *Eş'arî* ile aynı güç ve ehliyetle ehl-i bid'atla mücadele etmiştir. Bize intikal eden eserlerinde bu hususu tesbit etmek mümkündür. Ayrıca Arabistan'a çeşitli seyahatler yaptığı da bilinmektedir (8). *Prof. Muhammed Ebu Zehrâ*'ya göre *Eş'arî* «*düşmanın otağında*» savaştı, Matüridi ise uzaktan «*savaşın gümrüksü*»nü duyarak kendi bölgesindeki bazı Mutezilelere karşı bayrak açtı (9). Şüphesiz bu görüş de eskidenberi devam eden peşin fikrin bir devamıdır ve Matüridi'nin hâlâ hafife alışının tekrarıdır. *Eş'arî*, İslâm ilim dünyasında daha çok şöhret bulmuşsa da bugün inkârı mümkün olmayan bir hakikat vardır ki, Matüridi dünya Müslümanlarının büyük bir çoğunluğunun —*Eş'arî*'den daha fazla— gönüllerine taht kurmuş ve inanç ve düşünce sistemlerini meydana getirmiştir.

Z a m a n ı

İnsanlar yaşadıkça çağ içinde ele alınırlarsa daha doğru değerlendirilirler. Bu bakımdan Matüridinin yaşadığı zamana ait fikrî hayatın ve dinî yaşayışın kısaca ele alınmasında faydalar vardır.

Hız. Peygamber (S.A.S.) in vefatlarından sonra, hususen *Hız. Osman*, *Hız. Ali* ve onu takip eden zamanlarda meydana gelen bazı tarihî olaylar Müslümanlar arasında büyük fikrî ayrılıkların doğmasına sebep oldu. Birinin Mümin dediğine diğeri kâfir diyecek hale geldi. Bütün grublar görüşlerini doğrulamak için *Kur'an* ve *hadis'e* başvurdu- lar (10). Kendi fikirlerinin en doğru olduğunu isbat için aldıkları *Kur'an* ve Sünneti görüşlerine uymadığı takdirde *tevil* ile uydurmaya çalıştılar ve böylece fikrî-dinî bir anarşi başgösterdi. *Mümin*, *kâfir* ve *fâsık* terimleri ve *mü'min*, *kâfir* ve *fâsık* olanların akibetleri hakkında değişik görüşler ve izahlar ortaya çıktı. Fetih hareketlerinin meydana getirdiği yabancı din ve kültürlerle sıkı temas mecburiyeti de ayrılıkları hızlandırdı. *Emeviler* devrinde (H/41-132) yabancı un-

surların da tesiriyle, Müslümanların daha önce konuşmaya cesaret edemedikleri itikadî meseleler açıkça münakaşa edilmeye başlanınca bunlara akılla hal çaresi bulmaya *Mutezile Mezhebi* cesaret gösterdi. Emevi Halifelerinden bazıları da bu mezhebe girdiler. Bu mezheb mensupları, bilhassa Abbâsî halifelerinin yardım ve desteğini sağlayınca kendileri gibi düşünmeyenlere baskı yaptılar. *Halife Vâsık* devri (H/227 - 232, M/841-846) Mutezilenin altın çağı olduğu kadar, Mutezileden olmayanlara karşı baskının şiddetini en fazla artırdığı bir devirdir. Vâsık'ın Kur'an'ın Kelâmullah olduğunu ve Allahın ahirette görülebileceğini söyleyen bir kimseyi «*Cenâb-i Hakkı cisimlere benzetiyor*» diyerek kendi eliyle öldürdüğü anlatılır (11). Mutezilenin müsamahasız, mutaassıb baskıları sebebiyle Ehl-i Sünnet imamlarına karşı acıma hissiyle karışık bir sempati belirmeye başladı. Ehl-i sünnet bilginleri Mutezileye karşı onların metodlarını kullanmak suretiyle cephe aldılar. İslâm dünyasının üç büyük bölgesinde Ehl-i Sünnet inancını savunan üç büyük insan ortaya çıktı. Arabistan'da *Ebu'l-Hasan el-Eş'arî* (öl. H/324 - M/935), Maverâünnehir, Semerkand çevresinde *Ebu Mansur el-Matürîdî*, Mısır'da ise *Ebu Cafer et-Tahavî* (öl. H/333 - M/944) bid'at ehli ile savaşa giriştiler. Mutezileden ayrılarak arkadaşları ve hocalarına cephe alan Eş'arî «*mutezilenin akidelerini onların kendi silâhlarını kullanarak yani akli deliller ile, reddetmiş* (12)» idi. «*Akl ile nakli birleştirerek*» Ehl-i Sünnet kelâm ilmini meydana getirdi (13). Aristo'nun kıyas nazariyesini «*dini savunma vasıtası haline* (14)» getirmiş olan Eş'arî, bu metodu sebebiyle Hanbelilerin ve Şiiilerin tepkileriyle karşılaşmışsa da «*Arap dilinin hüküm sürdüğü bölgelerde*» geniş bir taraftar buldu (15). Bir müsteşrik Eş'arî için «*kısmen Aristo felsefesinin tesiriyle felsefe ve İslâm ilm-i kelâmı arasında şuurlu olarak bir uzlaştırma yapmak gayretini*» temsil (16) eden bir kelâm sistemi tesis ettiğini yazar. *Dr. Lütfi Doğan* ise, Eş'arî'nin donmuş nasıhlığın kötülüğünü ve kuru akılcılığın mahzurlarını görerek ikisinin ortasını bulmaya çalıştığını anlatır (17).

Ebu Cafer Ahmet Tahavî (öl. H/321 - M/933) Eş'arînin asırdaşı olarak aynı mücadeleleri kendi bölgesi olan Mısır'da yürüt-

müş, Ehl-i sünnet inancıyla ilgili kitaplar yazmıştır. Fıkıhta «*re'y taraftarı*» ve *Ebu Hanifenin* takipçisidir. Kelâmda *Eş'arî* ve *Matürîdî*den metot bakımından ayrılmışsa da, onların yapmak istedikleri aynı şeyler için çalışmıştır. Bir yazar bu hususu şöyle açıklar!

«*Bu hareketin (Ehl-i Sünnet Kelâmının) ilk temsilcisi olarak Eş'arînin adını zikretmiştik, çağdaşları olan Semerkanlı Matürîdî ile Mısırlı Tahavî de aynı şekilde, bu anlayışın temsilcileridirler. Bununla beraber Tahavî hemen hemen unutulmuş gibidir. Eş'arîlik ve Matürîdîlik uzun müddet rakib sünnî kelâm sistemleri olarak devam etti, Matürîdî mezhebi halen Müslüman Türkler arasında yaşamaktadır (18).*»

Aynı yıllarda yaşayan *Tahavî* ve *Eş'arî*nin buldukları coğrafi bölgelerin dışında Semerkand ve çevresinde Ehl-i Sünnet inancını daha güçlü bir şekilde sunan üçüncü şahıs vardır. Bu, *Ebu Mansur el-Matürîdî* idi.

Metodu

Matürîdî mezhepler arası sert tartışmaların olduğu bir sırada Semerkand'da münazaralar ve münakaşalar yaptı, eserler yazdı ve sonuç olarak dinin açıklanmasında akla itimat etti ve akli kullandı. *Muhammed Ebu Zehra* Matürîdînin metodunu ve Eş'arînin metodundan farkını şöyle açıklar:

«*Matürîdînin metodunda aklın, herhangibir mübalağaya sapsaksızın ve haddini aşmaksızın büyük bir yeri ve değeri vardır. Eş'arîler ise aklın nakle bağlar ve fiil ile teyid ederler. O kadar ki, bu mesele üzerinde duran bir araştırmacı neredeyse, Eş'arîlerin Mutezile ile fıkıh ve hadis arasındaki bir çizgi üzerinde olduğunu, Matürîdîlerin de Mutezile ile Eş'arîler arasındaki bir hatta bulunduğunu söyleyebilir. (19)*»

Gerçekte Matürîdî doğruyu, hakkı sadece nakilden bekleyen ve sadece nakle güvenen Selefiye'ye muhalif olarak şeriatın faydalanmak için akla güvenmenin gereğine inanmış ve bir çok meselelerde Mutezileden ayrılmış olmasına rağmen, aklın prensiplerinin kullanılmasında onlarla birleşmiştir. Allahu Taâlânın akılla bilineceği hususunda Mutezile ile hemfikirdir (20). İyilik ve kötülüğün bilinmesinde Eş'arîden daha çok Mutezile'ye yakındır. Çünkü ona göre akıl, bir şeyin iyi veya kötü olduğunu idrak ede-

bilir. Bu bakımdan şeriate muhalif olmayan noktalarda aklın hükmünü esas kabul etmek gerekir (21). Eş'ari ve Matüridi ile müslümanlar arasında akıl, nakil seviyesinde bir değer kazanmıştır. Mutezilenin yabancı kültür ve dinlerin tesiri altında kalarak nakli akla uydurmak suretiyle aşırılıklara ve bâtil saplantılara kaymasına karşılık Matüridi akıl ve nakl arasında bir denge kurmasını başarmıştır. Böylece H/3. asrın sonunda akıl ve nakli ahenkli bir şekilde tevhid eden bir ehli sünnet ilm-i kelâm'ı teşekkül etmiş, İslâm fikir hayatında felsefe ve mantığa yer verilmiş ve akıl kendi kudretini ve değerini naklin yanında kabul ettirmiştir (22).

Eş'ariyye ile Matüridiyye arasında vardıkları neticeler, kabul ettikleri ilkeler itibariyle çoğunlukla ittifakın bulunmasına rağmen, ayrılıkların da varlığına işaret edenler bulunmaktadır. Bu iki mezhep arasındaki ihtilâfın kırka baliğ olduğunu (23), bazıları ise on meseleyi aşmadığını (24) söylerler. Çoğunluk, bu iki mezhep arasında on iki meselede ihtilâf olduğunu kabul eder (25). Bizim bu meseleleri tek tek ele almamız makalemizin sınırlarını aşacağı için mümkün olmamaktadır.

ESERLERİ

Matüridinin hayatı ile ilgili ihmaller eserlerinin korunması, basılması ve yayılması hususlarında da devam etmiştir. Bazı kitapları tamamen yok olmuş, bazıları ise zamanımıza yazma nüshalar halinde intikâl etmiştir. Matüridinin iktaplarından ittifak edilenlerle halihazırda mevcudiyeti bilinenlerin isimlerini zikrediyorum (26):

1. *Te'vilat ül-Matüridin*: Matüridinin tefsir kitabıdır. Kitabına ve ayetleri açıklamasına neden tefsir demeyip de te'vil dediğin kitabın başlangıcında açıklar. Türkiye'nin bir çok kütüphanelerinde çok güzel yazmaları mevcuttur (27). Henüz matbu hale getirilememiştir.

2. *Beyan Vehm ül-Mu'tezile* (28).

3. *Risaletü fi Mâ La Yecuzû'l-Vakf Aleyhi fi'l-Kur'an* (29).

4. *Vesayâ ve Münacât* (30).

5. *Risaletü'n fi'l-Akaid*: Bazı kütüphanelerimizde çeşitli yazmaları (31) bulunan bu eser ilk defa Ankara İlahiyat Fakültesi Profesörlerinden *Yusuf Ziya Yörükân* tarafından 1953 yılında «İslâm Akaidine

Dair Eski Metinleri» ismi altında metni ve tercümesi Fakülte yayını olarak nesredildi.

6. *Kitab üt-Tevhid*: Kanaatimizce Matüridinin en önemli ve en güçlü eseridir. Tek yazma nüshası İngiltere'de *Cambridge Üniversitesi Kitaplığında* bulunan bu eser, Matüridinin akaid ile ilgili bütün görüşlerini ihtiva eder. Eserde Matüridi zamanında mevcut olan cereyanlardan Babekiye, Seneviye, Cebriye, Cehmiye, Haseviye, Havarig, Dehriye, Zanadika, Seb'iye, Sofistaiyye, Kaderiye, Karamita, Kerramiye, Mecusiye, Mürcie, Mutezile, Müşebbihe, Müneccime, Neccariye, Yahudiye... cereyanlarını çeşitli sebepler ve meseleler dolayısıyla tenkid eder. Çeşitli kelâmı meseleleri alır inceler ve kendi görüşlerini ortaya koyar. Bu çok kıymetli eseri İskenderiye Üniversitesi felsefe profesörlerinden *Dr. Fethullah Huleyf* 1970 yılında Beyrut'ta «*Şark Edebiyatı Enstitüsü'nün Arap ve İslâm Düşünce Serisi*» yayını olarak neşretti. Dr. Fethullah Huleyh 58 sayfalık gerçekten bir araştırma ve emek mahsulü olan arapça, 43 sayfalık İngilizce önsöz ile eserden faydalanmayı kolaylaştırıcı isimler, terimler, fırka - Mezhep ve Dinler ile ilgili ayrı ayrı indeksler ilâve ederek ilim âlemine (*Kitab'üt-Tevhid*) i kazandırdı (32). Metin olarak 401 sayfayı bulan bu eserin Türkçe'ye kazandırılması ise ayrı bir hizmet olacaktır.

Bunların dışında Matüridinin yazdığı belirtilen başka kitaplarda mevcuttur (33). Mesela «*er-Reddu âlâ'l-Karamata, el-Cedel, Reddu'l-Usul il-Hamse, Reddü Evail ül-Edille L'il-Kâ'bi, Me'haz üş-Şera'ij...*» gibi,

NETİCE

Mezhep İmamımız Matüridinin, etraflıca incelenmesi, tanıtılması, değerinin ortaya konulması, eserlerinin kazandırılması şartına inanıyoruz. Kimlerin tesiri altında kaldığı ve kimleri etkilediği, eserlerinin ve yaşadığı zaman içinde fikri muhitinin incelenerek tesbit edilmesi yeni bilgiler kazandıracak, Matüridinin orijinalliği belirlenecektir. Fikirlerini özetlemeye makaleyi uzatmamak için imkân bulamadığımız Matüridinin eserlerinin Türkçe'ye kazandırılması, asırlarca O'na reva görüle ihmalin telâfisi bakımından önemli olacaktır.

1. Dr. Fethullah Huleyf, İmamın «Kitab üt-Tevhid» adlı kitabına yazdığı önsöz de (Beyrut

1970) Dr. Eyyüp Ali isimli bir yazardan bu tarihi naklede. (s. 2).

2. Prof. Muhammed b. Tavîr et-Tancî, Ebu Mansur al-Maturîdî, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1955, 1-2 sayı, Sa: 9 da bu ismi W. Barthold'dan naklen zikreder.

3. Hocasının Nasr b. Yahya el-Belhî (öl. H: 268 - M: 881) olduğunu yazarlar da vardır. Muhammed Ebû Zehra, el-Mezahib ül-İslâmiye, Mısır 1969, sa. 287.

4. Mevlanâ Muhammed Kamî b. Dervîş İbrahim el-Edirnevi (öl. H: 1136 - M:1723), Tabakât'ül-Hanefiye (İstinsah Ta. H: 1176) va: 110a, Kayseri Raşîd Efendi Kitaplığı 972 No. da kayıtlı. Şeybani için bakınız: İslâm Medeniyeti Dergisi özel sayısı, Haziran 1969, sayı: 20.

5. Şehristanî (öl. H: 543 - M: 1153) için bakınız: Prof. Muhammed b. Tavîr et-Tancî, Şehristanî, İslâm Ansiklopedisi, C: 11.

6. İbni Haldun (öl. H: 808 - M: 1405) ve eserleri ile ilgili kısa bilgi için bak: M. Şemseddin, İslâm'da Tarih ve Müverrihler, İstanbul, 1342 sa: 248, H. Ziya Ülken - Ziyaeddin Fahri, İbni Haldun, İstanbul, 1940, Clément Huart, Terc. Cemal Sezgin, Arab ve İslâm Edebiyatı, Ankara 1971 sa: 353, Ord. Prof. Zeki Velidî Togan, Tarihte Usul, İstanbul 1960, sa: 158.

7. Prof. Muhammed b. Tavîr et-Tancî, Ebu Mansur al-Maturîdî, aynı yer ve eser.

8. Muhammed Ebu Zehra, terc. Ethem Ruhi Fırlı - Osman Eskicioğlu, İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, İstanbul, 1970 sa: 237.

9. Muhammed Ebu Zehra, aynı kitap, s: 239.

10. Prof. Muhamed ül-Behiy, terc. F. Sezgin, İslâm Düşüncesinin İlahî Tarafı, İst. 1948, sa: 23 ve devamı, Prof. M. b. Tavîr et-Tancî, Şehristanî'nin Kitab'ül-Milel V'en-Nihal'i, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1957 yılı.

11. Halifenin öldürdüğü şahsın adı Ahmed b. Nasr b. Melik el-Huzâî'dir. Bak: Zühdi Hasan Carrullah, el-Mu'tezile, Kahire, 1947, sa. 178-179.

12. H. Ritter, Es'ari, İslâm Ansiklopedisi, C. 4, sa. 390.

13. D. B. Macdonald, Kelâm, İslâm Ansiklopedisi, C. 6, sa. 543.

14. Doç. Dr. Nihat Keklik, İslâm Düşüncesinde Mantık, İslâm Düşüncesi Dergisi, Aralık 1967, Sayı 4.

15. W. Montgomery Watt, Aş'ariyya, Encyclopédie de L'Islam, Leiden, 1960, C. 1, sa. 716 — Ayrıca: W. Montgomery Watt, terc. Süleyman Ateş, İslâm Felsefesi ve Kelâmı, Ankara, 1968, sa. 79-84.

16. De Leacy O'Leary, terc. Prof. H. G. Yurdaydın - Dr. Yaşar Kutluay, İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, Ankara 1959, sa. 72.

17. Dr. Lütfi Dğan, Ehli Sünnet Kelâmında Es'ari Mektebi, Ankara, 1961, sa. 25-26 — Ayrıca bakınız: Şehristanî, el-Milel v'en-Nihal, Kahire, 1961, sa. 94, M. Ebu Zehra, İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, sa. 218, İ. Hakkı İzmirli, Yeni İlm-i Kelâm, C. 1, sa. 109, Ahmed Emin, Zühr ül-İslâm, Kahire, 1964, C. 4, sa. 65, Es'ari, Makalât ül-İslâmiyyin, Kahire, Prof. Fuat Sezgin, Geschichte

Des Arabischen Schrifttums (kısaca adı GAS), Leiden, 1967, Band 1, sa. 602.

18. De Leacy O'Leary, aynı kitap, sa. 111.

19. M. Ebu Zehra, aynı kitap, sa. 240.

20. Prof. İbrahim Ağâh Çubukçu, Mutezile ve Akıl Meselesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1964 — Muhammed Ebu Zehra, aynı kitap, sa. 240.

21. Prof. İ. Ağâh Çubukçu, aynı makale, M. Ebu Zehra, aynı kitap, sa. 241.

22. Louis Gardet, Philosophie et Religion en Islam Avant L'An 330 de L'Hégire, L'Élaboration de L'Islam, Paris, 1961.

23. Ahmed Emin, Zühr ül-İslâm, C. 4, sa. 92.

24. Muhammed Ebu Zehra, aynı kitap, sa. 239.

25. İ. Hakkı İzmirli, Yeni İlm-i Kelâm, İstanbul, 1339, C. 1, sa. 113-115 — Bu konuyla ilgili olarak İbn Kemal Paşa'nın matbu, küçük bir risalesi dir. Adı «Risale'tül-İhtilâf Beyn'el-Eşaire V'el-Maturîdiye fi İsna 'Aşera Mes'ele'ti» olan risalenin çeşitli baskıları yapılmıştır.

26. Maturîdinin Kitaplarının isimleri için bakınız: Kâtib Çelebi, Keşf üz-Zünûn, İst., 1941, C. 1, sa. 335 — Carl Brockelmann, GAL, Band 1, sa. 209 — Prof. Fuad Sezgin, GAS, Band 1, sa. 604 — Hayreddin ez-Zirikli, el-A'lâm, Beyrut, 1969, C. 7, sa. 242 — Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi Tabakât ül-Müfessirin, Ankara, 1960, sa. 200 — Prof. Yusuf Ziya Yörükân, İslâm Akaidine Dair Eski Metinler, İstanbul, 1953, önsöz — D. B. Macdonald, Maturîdî, İslâm Ansiklopedisi C. 7.

27. Bak. F. Sezgin, GAS, Band 1, sa. 606 — İstanbul Selimağa Kitaplığı Nu. 40, Ragıp Paşa Kitaplığı Nu. 35, Beşirağa Kitaplığı Nu. 9, Revan Kitap. Nu. 132, Konya Yusufâğa Kitap. Nu. 5552, Kayseri Raşîd Efendi iKtaphğı Nu. 47 (Altın çerçeve içinde nefis ve kıymetli bir yazmadır. 677 varak olan eser Fatîha Suresinden başlayıp (Va. 2a-4a) Nâs suresinde (Va. 676a-677b) biter. Tek cild hâlinindedir.)

28. İstanbul Köprülü Kütüphanesi, Nu. 856.

29. İstanbul Şehid Ali Paşa Kütüphanesi, Nu. 2790/6 (Va. 59a-59b) ve Köprülü Kütüphanesi Nu. III. 705 (Va. 44a-44b).

30. İstanbul Fatih Kütüphanesi, Nu. 2426 (Va. 112b-117a), Bursa H. Çelebi Küt. Nu. 1187/ (H. 757 yılında istinsah edilmiştir. Va. 112b-117a).

31. Şehid Ali Paşa Küt. Nu. 1717/3 (Va. 38a-41b) — Lâleli Küt. Nu. 2411/2 (Va. 16b-31b) — Nuru Osmaniye Küt. Nu. 2188/2 (Va. 25b-28a) — Ragıp Paşa Küt. Nu. 1492/2 (Va. 8a-10b).

32. Kitab üt-Tevhid'in, Dr. Fethullah Huleyf tarafından neşrinden önce eserin fotokopisi üzerinde, değerli meslektaşım İzmir Y. İ. E. Öğretim üyesi Avni İlhan'ın, merhum Doç. Dr. Yaşar Kutluay ve Bağdat Üniversitesi Felsefe Profesörü muhterem Dr. İrfan Abdülhamid ile çalışmalarını olduğunu duyduğumu. Bu arada eserin iki sayfasının tercümesi de Diyanet Dergisinde yayınlandı. Bakınız: Avni İlhan, İmam-ı Maturîdî ve Kitab'üt-Tevhidi, Diyanet Dergisi, Mart-Nisan 1970, sayı 94-95.

33. Brockelmann, GAL, Band 1, sa. 209, Cupl. 1, sa. 346 — Prof. F. Sezgin, GAS, Band 1, sa. 606 — Zirikli, el-A'lâm, C. 7, sa. 342.